

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2022 (Aralık/December)

**Prof. Dr. Seyid Muhammed Musa Tevânâ, *el-İctihâd ve Medâ Hâcetinâ*
*İleyhi fî Hâze'l-Asr***

Değerlendiren/Reviewed By

Muhammed Zakir BAKHTARİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslâmî İlimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, İslâm Hukuku Anabilim Dalı

Graduate Student, Pamukkale University, Institute of Islamic Studies,
Department of Islamic Law, Denizli/Turkey

zz57749@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-0633-9315>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 13/11/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 30/11/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 31/12/2022

Prof. Dr. Seyid Muhammed Musa Tevânâ, *el-İctihâd ve Medâ Hâcetinâ İleyhi fî Hâze'l-Asr (İctihad ve Ona Asrımızda Duyulan İhtiyaç)*

İslâm fıkıh'ının kuralları içerisinde İctihat ve müçtehit meselelerinin her asır ve zamanda ihtiyaçlara göre İslâm hukukçuları arasında tartışılan ve gündeme gelen önemli konulardan biri haline gelmiştir. Bundan dolayı şeriâtın amaçlarından biri de her asır ve zamanda içtihat ve müçtehit ehemmiyetinin bilinmesi, toplumun gereği olan içtihadın, zaman ve mekân ihtiyaçlarına göre aktarılması gerekmektedir. İctihat şer'î hükümleri keşfetmek ve İslâm dininin standartlarına dayanarak iyi bir yaşam için toplumun sorunlarını çözmektir. Günümüz içtihat konusu İslâm toplumunda en temel ihtiyaçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Fakihler insanların hedeflerine dayanarak, çıkarımların ve yöntemlerin gündemde kalması için çeşitli alanlarda birçok sorun çözmektedirler.

Günümüze kadar tüm asırlarda müçtehitlerin içtihatları, âlimler ve fakihlerin görüşleri neticesinde onların kıymetli fikhî mirasları bize bırakmalarıdır. Dolayısıyla onlar içtihadı ebedilik ve gerekliliğine dair açık bir delil olduğunu işaret etmektedirler. İctihadın meşruiyeti hakkında alimler arasında ihtilaf olmadığını ve içtihat üzerinde herhangi bir tartışma bulunmadığı tespit edilmiştir. Ama içtihadın hükmü konusunda farklı görüşler bulunmaktadır: "İctihadın hükmü farz mı ya da sünnet mi?" Konusunda tartışılmıştır.

Dolayısıyla genel olarak çağdaş sünnî âlimlerin arasında iki görüş karşımıza çıkmaktadır. Birinci görüş; Muhammed Abduh (ö.1905), Muhammed Ebû Zehra (ö.1974), Mustafa Ahmed ez-Zerkâ (ö.1999), Abdülkerim Zeydan (ö.2014), Ramazan el-Buti (ö.2013), Yusuf el-Karadavi (ö.2022) ve Ahmed el-Reysuni gibi alimler makâsîdü's-şeriâ ve içtihat meselelerin üzerinde çalışma yaptıklarından dolayı müslümanlar arasında daha çok benimsenmişlerdir. İkinci görüşte ise; Abdülaziz İbn Baz (ö.1999) ve Nasirüddin el-Elbânî (ö.1999) vb. radikal selefilik meşrebinden alimler vardır.¹ Afgan çağdaş fâkihî olan Tevânâ birinci tabakâ fakihlerinden olup ve ele aldığı eseri de günümüz İslâm dünyası çapında içtihat bağlamında en önemli eserlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Afganistan çağdaş, siyasi ve içtimaî tarihinde önemli bir yere haiz olan Tevânâ, karakteri farklı olup büyük bir alim, kibar bir adam, iyi bir yazar, iyi bir konuşmacı ve Afganistan'ın Sovyet işgaline karşı gerçek Afgan mücahitlerinden biriydi. Aynı zamanda Dr. Tevânâ Afganistan'ın önde gelen din alimlerinden ve araştırmacılarından biri ve 16 sene önce bu dünyayı terk eden bir üniversite profesörüydü. Tevânâ fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyayı gelmiş ve eğitim sürecinde kendi kendini yetiştirmiş, çalışkan bir öğrenci olarak Afganistan çağdaş tarihinde önde gelen ünlü Mollalarından biri olmuştur.

¹ Nevid Nakşibendi, "*Zaruret-i Makâsîd-i Bûdeni İctihad der Asri Hazır*", Mahnâme-i İctimâî Farhangi Şehr-i Hudâ, (ts.), 3.

Tevânâ, ilk eğitimini amcası, kardeşi ve bölgedeki diğer bazı alimlerden bilimin temellerini öğrenmiş ve daha sonra 1960 yılında Kâbil Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olana kadar devlet okullarında öğretmen olarak görev yapmıştır. O zamanlarda Kâbil üniversitesi ilahiyat fakültesi genel bir şekilde el-Ezher Üniversitesi'nin ilahiyat ve hukuk fakülteleri gibi ders kolumu Arapça ve diğer dinî konuların çoğunu içeriyor. Müellif üniversiteden mezun olduktan sonra kendisinden gösterdiği yetenek neticesiyle hemen ilahiyat fakültesinde öğretim üyesi olarak atanmıştır. Yazar, Kâbil üniversitesinin ilahiyat fakültesinde miras, fıkıh esasları ve nahiv gibi konularını, Ebû Hanife medresesinde ise Arapça dersini vermeye başlamıştır.

1964'te Kâbil Üniversitesi, rektörlüğü müellifin akademik çalışmalarını tamamlaması için Kahire'de bulunan el-Ezher Üniversitesi ilahiyat fakültesine göndermeye karar vermiştir. Tevânâ 1967 yılında yüksek lisansını tamamladıktan sonra aynı yıl "*İctihat ve Çağımızın Ona Olan İhtiyacı*" konulu doktora tezini yazmaya başlamış ve 1971 senesinde birinci olarak doktora tezini bitirip diplomasını almıştır. Tevânâ 1971 senesinde el-Ezher Üniversitesi'nden doktora unvanını aldıktan sonra Afganistan'a dönüp Kâbil Üniversitesi ilahiyat fakültesinde ders vermeye başlamıştır.²

Müellifin eserlerine gelince, Tevânâ akademik sahasında arkada birçok sayıda eser bırakmış olduğu görülmektedir. Tevânâ'nın eserleri Arapça ve Farsça olmak üzere iki dilde kaleme aldığı görülmüştür. Dolayısıyla müellifin eserleri Mısır ve Pakistan'da bazıları basılmış olup elimizde mevcuttur. Diğer bir kısmı ise basılmamış elimizde de mevcut değildir. Bunun yanında müellife ait birçok makale ve tercümeleri de bulunmakta olup uluslararası dergilerde yayınlanmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz üzere "*el-İctihâd ve Medâ Hâcetinâ İleyh-i fî Hâze'l-Asr*" kitabı yazarın doktora tezi olup ve müellif tarafından 1971 yılında el-Ezher Üniversitesinin İslam hukuku alanında Prof. Dr. Mustafa Muhammed ABDÜLHÂLİK danışmanlığı ile Arapça olarak hazırlanmıştır. Müellif bu eserini 1971 yılında kurulan jüri heyetiyle savunmuştur. Tevânâ bu incelemeyi yazarak profesörlerden en yüksek puanı aldıktan sonra jüri heyeti tarafından bu çalışmanın yayınlanmasına izin verilmiştir. Dolayısıyla "*İctihat ve Asrımızda Ona Olan İhtiyacımız (العصر الاجتهاد ومدى حاجتنا إليه في هذا العصر)*" adlı eser, 1972 yılında Kahire'de Darü'l-kütübî'l-hadise yayın evi tarafından basılmıştır. Bu kitap ağırlığı ve ilmî güvenilirlik bakımından en üst sıralarda yer almış ve İslâm dünyasının ilim çevrelerinde iyi bir üne sahip kitaplardan biri haline gelmiştir. Aynı zamanda bu kitap İslâm dünyasının bütün kütüphanelerinde bulunabilmektedir.

² Muhammed Musa Tevânâ, *el-İctihâd ve Medâ Hâcetinâ İleyh-i fî Hâze'l-Asr* (Kahire: Dârü'l-Kur'anî'l-Hadise, 1972), 5-6.

Tevânâ bu kitapta günümüzün önemli içtihat mevzularını fikhî ve hukukî çerçevede ele almakta olup konu hakkındaki sorulara cevap vermekle konuyu tüm boyutlarıyla irdelemektedir. Bu kitapta, fıkıh ve ilkelerini değerli mirasına hâkim olmanın yanı sıra, çağdaş dünyanın entelektüel gelişmelerine günümüzün sorunlarının çok iyi farkında olan bir bilim adamını görmekteyiz.

Ellimizdeki kitap müellifin en önemli eserlerinden biridir. Bilindiği üzere kitabın içtihat ve müçtehit meselelerini ele alıp incelemiştir. Yazar kitabında, çoğunlukla birincil kaynaklara temas etmesi ve gerekli görülen yerlerde içtihat ile alakalı daha önce yapılmış olan çalışmalara dipnotlarda ve metinde değinmesi; araştırmanın bilimsel verilerden istifade edilerek yazıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Eser, 630 sayfa olup giriş kısmı 40 sayfadan ana metin ise 70 başlık altında incelenmiş ve sonunda 11 fasıl içinde özetini çıkartmıştır.

Giriş bölümünde çalışmanın önemi ve yöntemine dair getirilen izahlardan sonra kitabın konusunu teşkil eden “meşâyih” ve “nevâzil” kavramları hakkında bilgi verilmiş ve bu kavramların mezhepte ne anlam ifade ettiklerinin tespiti yapılmıştır. Müellif kitabın giriş kısmında İslâm hukukunun dinamik bir hukuk sistemi olduğunu aktarmıştır. Bunun yanında içtihadın öneminden bahsederek her asır ve zaman canlı bir prensip olduğunu, ayrıca İslâm hukukçuların içtihat konusundan yararlanarak çağın istek ve problemlerine ışık tutabilmek aynı zamanda İslâm hukuku kültürünü icat etmesinde müsaade edilmiştir. Diğer yandan müellif içtihat meselesine tarihsel olarak temas ederek içtihadın başlangıç noktasını Hz. Peygamber döneminden başlatmaktadır. Dolayısıyla içtihadın dini ve dünyevi konularda bulunduğunu söylemektedir. Buna binaen Hz. Peygamberin İslâm tarihinde ilk müçtehit olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda müellif o dönemlerde içtihat meselesinin zirveye ulaşmış ve içtihat anlayışlarının tabii ve tebe-i tabii dönemlerinden bahsederek 3. asırda içtihat meselesi zirveye ulaştığını 4. asırdan günümüze kadar bu kültürün yeniden duraklamalara uğradığını ve içtihat yerine taklit düşüncesinin hâkim olduğunu açıklamıştır.³

Müellif kitabın mukaddimesinde öncelikle konunun önemi, çalışmanın amacı, yöntemi ve sınırları üzerinde durmuştur. Konunun önemi ve çalışmanın amacı başlığı altında, içtihat eserlerinin icra ettiği önemli fonksiyonlardan ve ihtiva ettikleri konuların sınırlarından bahsetmektedir. Diğer yandan müellif çalışmanın yöntemi sınırları ve kitapta incelenen eserlerin kaynakları ile içtihat meselesine tarihsel olarak açıklama yapmaktadır. Ardından Hz. Peygamber döneminde içtihadın yeri, mahiyeti ve var olduğundan bahsetmekte Hz. Peygamber kendisi yaptığı içtihat ve ilgili konuları temas etmiştir. Bunun

³ Daha bilgi için bk. Subhanallah Hamidi, “Afganistanlı Fakih Seyit Muhammed Musa Tevânâ'nın Hayatı, Eserleri ve Fikhî Görüşleri”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 14 (2009), 311-328.

yanında Hz. Peygamber hayatında sahâbenin yaptığı içtihatlardan bahsederek konuyu detaylı bir şekilde incelemiştir. Sonra sahabe döneminde içtihadın yeri, önemi ve uygulamasına temas ederek içtihadın özelliklerini işaret etmekle birlikte tabiin dönemindeki içtihat meselelerini kaleme almıştır. Ardından mezheplerin çıkışından ve içtihadın zorluklarından ve o dönemlerde ortaya çıkan sair gruplar hakkında bilgi verdikten sonra fırkaların arasındaki ihtilaflara giriş yapmaktadır. Bu ihtilafları "الاختلاف في حجية السنة، الاختلاف في حجية القياس، الاختلاف في حجية الاستحسان، الاختلاف في حجية الإجماع، الاختلاف في حجية قول الصحابي" başlıkları altında detaylı bir şekilde incelemiştir. Bunun akabinde fikhî kaidelerin zuhurundan ve ortaya çıkmasından bahsetmiştir. Sonra dört büyük Sünnî mezhep imamlarının içtihadî görüşlerini inceleyerek mezheplerin ekollerinde içtihadın yerini değinmiştir. Hanefî, Malikî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerin içtihadla ilgili müfredatlarını detaylı bir şekilde açıklamada bulunmuştur. Ardından dört imandan sonra onuncu asra kadar içtihadın tarihçesini kaleme alarak sırayla asırları incelemekte olup çağımıza kadar ulema arasında ihtilaflar ve ittifakları açıklamıştır. Ayrıca başka bir başlık altında taklit, taklidin sebepleri ve hükümlerinden bahsederek onun içtihat ile olan alakasını vurgulamıştır.

Diğer yandan genel bir başlıkta içtihat mevzusunu daha detaylı açıklamak için konuya bir mukaddime ile başlamaktadır. Ardından içtihadın tanımı, rükünleri, içtihat, kıyas ve rey arasındaki farklılıkları incelemiştir. Sonra konuyu fikhî kaideleri ile örnek göstererek ortaya koymaktadır. İctihadın, fıkıh usulü konularından mı sorusuyla başlamıştır. Bunun yanı sıra içtihadın şartları, âmm, has, esâsî ve tekmilî şartları ve içtihadın hükmünü açıklamıştır. İctihadın hükmü altında teklifi hükmü, vad'î hükmü Hz. Peygamber'in içtihadının hükmü ve Hz. Peygamber hayattayken sahâbenin içtihadının hükmü gibi mevzuları detaylı bir şekilde kaleme almaktadır. Ardından içtihadın şer'î hükmünü, içtihadın keyfiyeti, naslara göre içtihat, icmâ' ve kıyasa göre içtihat, içtihatla ihtilaf sebepleri ve içtihadın aşamaları ile müçtehitlerin sınıfları gibi konular üzerinde durmaktadır. Sonra mutlak ve mukayyet içtihatları incelemekte olup mezhepler ve müçtehitlerin içtihat hakkındaki görüşlerini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. İctihat ile içtihadın kaldırılması ve içtihadın başka bir şeyle kaldırılması hükümlerini açıklamıştır. Akide meselelerinde içtihat, ilham ve tasavvuf ile içtihat konularını incelemiş, müsteşriklerin içtihat ile alakalı konularını ele alıp onların rey ve fikirlerine örneklerini göstererek açıklamıştır. Fıkıh ulemalarının içtihat ile alakalı görüşleri ve fakihte içtihadın yeri ve mahiyeti gibi konuları incelemiş, içtihadın ihtiyaç, içtihadın kesilmesi ve İslâm fıkıh ile amel edilmesi ve onun için davet edilmesi konusu ile mevzuya son vermiştir. Ardından kitabın baştan sonuna kadar bütün bilgilerini 11 bölüm içerisinde özetlemiştir:

Müellif kitabın birinci bölümünde: içtihat ve müçtehit tanımları hakkındaki hususlar üzerinde durmaktadır. İctihadın kavramı, rükünleri, özellikleri,

kıyas ve içtihat arasındaki farklılık noktalarını beyan etmiştir. Aynı şekilde içtihadın müsibi ve muzhiri konularını incelemiştir.

Müellif ikinci bölümünde: sırayla içtihadın şartlarını ve bu şartlarla ilgili önde gelen fukahânın görüşleri üzerinde durmakta ve uyulması gereken bu şartların önemi hakkında bilgi vermektedir.

Üçüncü bölümünde: ise, içtihadın edile-i erbaa arasında yeri ve içtihatla sabit olan meselenin hükmünü ve içtihadın hikmetleri hakkındaki mevzuları incelemiştir.

Dördüncü bölümde ise bir müçtehidin içtihat yoluyla hüküm çıkarmak isterken izlemesi gereken yol haritasını çizer ve son olarak İslam hukukunda bazı konularda ortaya çıkmış olan fikir değişikliğinin nedenleri üzerinde durmaktadır.

Beşinci bölümde içtihadın merhalelerini ele almaktadır. Örneğin ictihad-ı mutlak, ictihad-ı mukeyyad, ictihad-ı amm ve ictihad-ı has. Bu aşamalardan hareketle müçtehidin mertebeleri üzerinde daha fazla yoğunlaşmaktadır.

Altıncı bölümde yazar, her çağda bir veya birden fazla müçtehidin bulunup bulunmadığı konusundaki tartışmalara yer verip ve her çağda özel veya genel müçtehidin bulunmasının gerekli olduğunu söylemektedir.

Yedinci ve sekizinci bölümlerde ise yazar, bir müçtehidin bir meselede öne sürdüğü değişik görüşleri ve hükümleri ele alır ve konuyla ilgili fukahânın görüşlerini toplayarak mukayeseli bir değerlendirme yapmaktadır.

Dokuzuncu bölümde yazar fıkhî olmayan içtihatlar konusunu ele alarak, Fıkhî meseleleri ilgilendirmeyen konularda içtihatla bulunma problemi üzerinde durmuştur. Örneğin naslar üzerinde kafa yorarak inançla ilgili konularda içtihatla bulunmaları gibi yazar bu tür içtihadın son derece zor olduğunu söyler. Zira müçtehit bu durumlarda, ancak İslam'ın genel inanç prensiplerine aykırı olmayacak şekilde içtihadında isabet ederse sevap kazanabilir aksi takdirde günaha girme hatta kafir olma söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Yine bu bölümde içtihat prensibini gerekli görülmüş ve içtihadın metotlarını kullanmadan feyiz ve ilham yoluyla naslardan çıkarılmış olan sûfilerin içtihadı gibi konuları da ele almıştır. Ancak feyiz ve ilham, sağlam bilginin kaynağı olmadığı için bu yolla elde edilen hükümlerinde bağlayıcı olmadığını açıkça ifade etmektedir.

Onuncu bölümünde ise müellif, bazı oryantalistlerin içtihatla ilgili görüşlerini ele almıştır. Örneğin bu bölümde Goldziher, Henri Masya ve Makdonald gibi önde gelen oryantalistlerin içtihat hakkındaki görüşlerini kendi kaynaklarından naklederek detaylı bir şekilde değerlendirmiştir.

On birinci bölümde ise yazar, içtihadı duyulan ihtiyaç konusu üzerinde durur. Örneğin, bu bölümde günümüzde İslam hukukunda ortaya çıkan yeni problemlerden hareket ederek, içtihadın bu çağda bu denli gerekli olduğunu vurgulayarak İslam Hukukunun dinamizmi üzerinde bir kez daha durur.

Sonuç bölümünde ise, yazar önce taklit ve tefviz konularını ele aldıktan sonra tezin özetini yapmıştır. Kitabın son kısmında ise, bibliyografya bölümü yer almaktadır. Yazar bu bölümde yararlanmış olduğu kaynakları konularına göre alfabetik dizinde sıralayarak bir kaynakça bölümü oluşturmaktadır. Yazar mümkün olduğu kadarıyla birinci el kaynaklardan istifade etmektedir.⁴

Sonuç olarak kitabın planlamasının yerinde olduğunu ve yazarın konuyu başarılı bir şekilde işlediğini ifade edebiliriz. Burada temas edilmesi gereken bir başka noktaysa yazarın, problemlere mezhepler sistematığı içerisinde kalarak içtihat üzerinden çözüm bulunabileceğini iddia etmesidir. Nitekim Tevânân'ın bu iddiasını somut örneklerle ispatladığını söylemek mümkündür. Ayrıca çalışmanın akademik üslupla yazıldığını ve esere akıcı bir dilin hâkim olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan bu alanda diğer çalışmaların haricinde müstakil bir eserin bulunmayışı göz önünde bulundurulduğunda kitabın, büyük bir boşluğu doldurduğu da anlaşılacaktır. Nihai olarak tüm araştırmacılara Tevânân'ın eserini, içtihat sahasında kendisinden istifade edilmesi gereken büyük bir kitap olarak tavsiye edebiliriz.

Kaynakça

- Furkani, Mehterhan. "Çağdaş Afgan Fakîhi Muhammed Musa Tevânâ'nın İctihada Bakışı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 390-416.
- Hamidi, Subhanallah. "Afganistanlı Fakih Seyit Muhammed Musa Tevânâ'nın Hayatı, Eserleri ve Fikhî Görüşleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 311-328.
- Nakşibendi, Nevid. "Zaruret-i Makâsıd-ı Bûdeni İctihad der Asri Hazır". *Mahnâme-i İctimâî Farhangî Şehr-i Hudâ*, 3.
- Tevânâ, Muhammed Musa. *El-İctihâd ve Medâ Hâcetinâ İleyhi fi Hâze'l-Asr*. Kahire: Dârü'l-Kur'anî'l-Hadise, 1972.

⁴ Daha bilgi için bk. Mehterhan Furkani, "Çağdaş Afgan Fakîhi Muhammed Musa Tevânâ'nın İctihada Bakışı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 390-416.